

**ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ**  
**ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ**  
**HISTORICAL SCIENCES**

*Исмаилов Ш.А.*

**ХАНАФИЙ УКУКТУК МЕКТЕБИНИН  
КЫРГЫЗСТАН АЙМАГЫНА ТАРАЛУУ ТАРЫХЫ**

*Исмаилов Ш. А.*

**ИСТОРИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ХАНАФИТСКОЙ  
ПРАВОВОЙ ШКОЛЫ НА ТЕРРИТОРИИ КЫРГЫЗСТАНА**

*Sh. Ismailov*

**HISTORY OF THE DISTRIBUTION OF THE HANAFI  
LAW SCHOOL IN THE TERRITORY OF KYRGYZSTAN**

УДК: 930.297.8:340.12 (575.2)

Бул макалада Кыргызстан аймагына ханафий укуктук мектебинин таралуу тарыхы изилденип, талдоо жүргүзүлдү. Бул илимий макалада деле актуалдуу көйгөйлөрдүн бири болгон, Ханафий укуктук мектебинин Кыргызстан аймагына таралуу тарыхына арналды. Изилдөөнүн бул багыты бүгүнкү күндө артыкчылыктуу багыттардын бири экени талайсыз. Анткени, өлкөбүздө 2014-жылдагы Коопсуздук кеңешинин чечимине ылайык ханафий мазхабын кармауу кыргызстандык мусулмандарга милдеттендирилген. Ошондуктан ханафий мазхабын изилдөө, аны окутуу, жайылтуу бүгүнкү күндүн кечиктирилгис талабы. Ананда, Кыргызстандын аймагына ислам дининин ханафий мазхабынын формасында жайылуусу алгач Кыргызстандын түштүгүндө башталганы, буга далил катары Жалал-Абад облусунун Аксы жергесинде жайгашкан Сафид-Булан жайынын ролу изилденип, аныкталды. Ошондой эле, Кыргызстан менен Мавараунахр борборун байланыштыруучу «Жибек жол» Ооганстан аркылуу экени изилденди.

**Негизги сөздөр:** тарых, аймак, Ханафит мектеби, укуктук мектеп, тарых, жайылтуу, шаарлар.

В настоящей статье исследовалась и анализировалась история распространения Ханафитской правовой школы на территории Кыргызстана. Данная научная статья посвящена истории распространения ханафитской правовой школы в Кыргызстане, что было одним из самых актуальных вопросов. Несомненно, это направление исследований сегодня является одним из приоритетных. Потому что в нашей стране в соответствии с решением Совета Безопасности в 2014 году мусульмане Кыргызстана обязаны придерживаться ханафитской школы. Поэтому изучение, преподавание и распространение ханафитского мазхаба является насущной необходимостью сегодня. Также, распространение ислама в виде ханафитской школы на территории Кыргызстана началось с юга Кыргызстана, о чем свидетельствует изучение роли Сафид-Булана, расположенного в Аксы Джалал-Абадской области. А Также было изучено, что Шелковый путь, соединяющий Кыргызстан и центр Мавараунахр, проходит через Афганистан.

**Ключевые слова:** история, территория, Ханафитская школа, правовая школа, история, распространение, города.

*This article explores and analyzes the history of the spread of the Hanafi law school in the territory of Kyrgyzstan. This sci-*

*tific article is devoted to the history of the spread of the Hanafi legal school in Kyrgyzstan, which was one of the most pressing issues. Undoubtedly, this area of research is one of the priorities today. Because in our country, in accordance with the decision of the Security Council in 2014, the Muslims of Kyrgyzstan are obliged to adhere to the Hanafi school. Therefore, the study, teaching and dissemination of the Hanafi madhhab is an urgent need today. Also, the spread of Islam in the form of a Hanafi law school on the territory of Kyrgyzstan began from the south of Kyrgyzstan, as evidenced by the study of the role of Safid-Bulan, located in Akсы, Jalal-Abad region. And it was also studied that the Silk Road, connecting Kyrgyzstan and the center of Mavaraunahr, passes through Afghanistan.*

**Key words:** history, territory, Hanafi school, law school, history, distribution, cities.

Кыргызстандын аймагына ислам дининин ханафий мазхабынын формасында жайылуусу алгач Кыргызстандын түштүгүндө башталган. Буга далил катары Жалал-Абад облусунун Аксы жергесинде жайгашкан Сафид-Булан жайынын ролун айтууга болот. Анан да, Кыргызстан менен Мавараунахр борборун байланыштыруучу «Жибек жол» Ооганстан аркылуу эле...

Уламыштарга ылайык, VII кылымдын ортосунда халиф Али ибну Абу Талиб Мухаммад ибну Жарирди 20 миң аскер менен Фергана өрөөнүнө жиберген экен. Арабдар Кыргызстандын азыркы Жалал-Абад облусундагы Аксы өрөөнүнө жетип, Касан шаарынын (Өзбекстандын Наманган облусундагы) башчысы Ахшид жана Кербен шаарынын (Жалал-Абад облусундагы, Аксы району) башчысы Кербен-Баштын өжөр каршылыгына дуушар болушат [1].

Бул жарым легендалуу окуялар жөнүндө, Алмалык шаарында 1230-жылы туулуп, эр жеткенде Кашкар жана Баласагын шаарларында жашаган окумуштуу-акын Жамал Карши өзүнүн «Мулхакаат Ас-Сурах» (ачык кошумчалар) деген эмгегинде айткан. Жамал ал-Карши «Ал-мулхакаат Ас-Сурах» деген китебинде «баш жана жандардын азап чеккен жери»

Сафид-Булан деген жерде (жайгашкан) деп жазат. Айтымдарга караганда, Мухаммед ибну Жарир жетектеген мусулмандардын эки миң сегиз жүз өнөктөшү жана жолун жолдоочулары жеңилүүгө дуушар болушкан, көпчүлүгү өлүмгө дуушар болушкан жана ошол жерде көмүлгөн... [2].

Уламышта, Мухаммад Жарир Аравияга кайтып келгенден кийин көп өтпөй каза болот, анын аялы Шах Фазиль аттуу уул төрөйт. Шах Фазиль 40 жашка чыкканда, араб аскерлери үчүн алыскы Сафид-Буландан өч алууну чечип, Ферганага ийгиликтүү жортуул уюштурган. Шах Фазиль Касан шаарында 16 жыл жашаган жана Фергананы башкарган. Шах Фазиль көз жумган соң Сафид-Булан жайында Каллаханын жанында коюлган. Ал жерде чоң күмбөз курулган жана кийинчерээк Шах Фазиль күмбөзү деп аталып калган. Бара-бара бул жер Фергана өрөөнүнүн ар кандай зыраятчылар келген белгилүү жерлеринин бири болуп калган. Бул окуялар VIII кылымдын башына таандык [3].

Мына ошентип, Сафид-Булан IX кылымдын башында Фергана өрөөнүндө алыска белгилүү жер болуп калган. Ал жакка көптөгөн зыраятчы агылып келген, белгилүү суфий миссионерлерди, башчыларды көмүү салтка айланган. Мисалы, XI кылымдын ортосундагы Фергананын башчысы Махмуд ибну Наср бул жерде көмүлгөн.

Демек, жогорудагы маалыматтарга таянсак анда, Фергана өрөөнү аркылуу Кыргызстан аймагына ислам дининин жайылуусунун алгачкы этабы VII кылымдын орто ченине дал келет.

711-жылы Араб Халифатынын Хорасан акими Кутайба ибну Муслим Орто Азияга аскердик жортуул баштаган. Жакынкы жана Орто Чыгыштын башка аймактары менен салыштырмалуу Борбордук Азияда басып алуу жана исламды жаюу араб исламчылары үчүн 100 жылдай убакыт алган. Жергиликтүү түрк уруулары жана элдери багынып, исламды кабыл алганга чейин 10дон ашык аскердик жортуул уюштурулган. VII кылымдын орто ченинде басып алынган Хорасан провинциясы андан ары Мавараунахрга болгон жүрүштөргө плацдарм болчу. VIII кылымга Хорасан саясий жактан Мавараунахрга үстөмдүк кылган. Бирок, Кутейба ибну Муслимдин жортуулдарына чейин Мавараунахрдын негизги аймагында исламдашуу жараяны кеңири кулач жая элек болчу [4].

Кутайба ибну Муслим алгач Согд, Хорезмди жана Тохаристандын көпчүлүк бөлүгүн ээлеп алган. Ал мезгилде Кыргызстандын аймагында түрк урууларынын арасында үстөмдүк үчүн династиялык күрөш жүргөн – көк түрктөр, Истемин кагандын тукумдары жана түргөштөр, өзөгүн хара-түргөштөр түзгөн (хара же чыныгы түргөштөр көпчүлүк тарых-

чылардын айтымына караганда азыркы кыргыздар менен аралашып кеткен). Жети-Суунун аймагында (Кыргызстандын азыркы түндүк бөлүгүн жана Казакстандын түштүгүн камтыган аймактын аталышы), натыйжада «хара»дан же чыныгы түргөштөрдөн чыккан Чабыш-чор каган жетектеген Түргөш кагандыгы түзүлгөн (716-739) [5].

Борбордук Азияда Араб-ислам династиясынын таасиринин өсүшүн чоң геосаясий коркунуч катары эсептеген Ган императорлугу (Кытай) алсырап турган түрктөрдөн чоң каршылык көрбөстөн VIII кылымдын орто ченинде Чачтын чек арасына келишкен. 751-жылдын июлунда Талас дарыясынын жээгинде (Кыргыз Республикасынын Талас облусундагы, Манас району, азыркы Покровка айылына жакын жерде), аскер башчы Зияд ибну Салих жетектеген арабдар менен генерал Гао Сяньчж жетектеген Гандын жүз миң аскери ортосунда ири согуш болгон [6].

Талас дарыясында бир нече күн тирешүүдөн кийин, арабдар көптөгөн туткундарды жана бай олжо алуу менен жеңишке ээ болушкан. Эки аскердин тирешүүсүнүн жыйынтыгын түрк уруусу болгон карлуктар чечишкен. Карлуктар согуштун төртүнчү күнү күтүлбөгөн жерден кытайлардын артынан чабуул жасашкан. 50 миң кытай өлтүрүлгөн, 20 миң кытай туткунга алынган. Ханьдыктар маанилүү саясий мейкиндикти жана Борбордук Азиядагы жашоого болгон маданий таасирин жоготушкан, согдулуктар болсо келечекте саясий кайра жаралуусун уюштура албай калышты [7].

751-жылдагы Талас согушунун тарыхый мааниси абдан чоң. Бул окуя Кытайдын Борбордук Азиядагы экспансиясын дээрлик миң жылга токтоткон, ал эми арабдар болсо аскердик жортуулдарын токтотушкан жана исламды жайылтуу эми аскердик жана тынчтык миссионердик жолдордун айкалышы менен жүргөн. Мындан тышкары, араб маданиятынын таасири эми аскердик-саясий багыттан коомдук-маданий багытка айланган [6].

IX-X кылымдарда исламды миссионерлер, негизинен мистик-дербиштер тарабынан жигердүү үгүттөө мезгили башталган. Дербиштердин ишмердиги отурукташкан айыл чарба жана шаардык калктын арасына караганда көчмөн чөйрөдө көбүрөөк ийгиликтүү болгон [8]. Ошондуктан, Кыргызстандын аймагында жана Жети-Суунун чыгыш бөлүктөрүндө ислам дининин жайылышы суфийлердин жигердүү миссионердик ишмердүүлүгү аркылуу негизинен тынчтык жолу менен ишке ашырылган. Бул дербишдиний үгүттөөчүлөр чынында эле түрк урууларынын арасында исламды жаюуда көп ийгиликке жетишкен.

Карлук кагандыгы (766-940-жж.) мезгилинде Кыргызстандын аймагынын түндүк бөлүгү дагы деле исламдын таасири сыртында болгон. Археологиялык

жана жазма булактарга ылайык, VIII-IX кылымдарда, карлук, чигил жана ягма көчмөн уруулары Ысык-Көл жана Чүй өрөөндөрүндө отурукташа башташкан. Отурукташкан айылдардын жана шаарлардын тургундарынын таасири астында ислам тууралуу билсе дагы христианчылыктын несториандык агымын, манихейизм, ошондой эле фетишизмди карманууну улантышкан.

Ал мезгилдерде ислам менен бир гана христианчылык (анын түрлөрү – несториандык агымы менен, белгилүү бир деңгээлде, манихейство) атаандаша ала турган. Айрым шаарларда (Тарсакент, Невакет) христианчылык басымдуулук кылган.

Мезгилдин өтүшү менен Кыргызстандын аймагында Түргөш (704-766-жж.) жана Карлук (766-940-жж.) кагандыктарынын отурукташкан аймактарындагы конфессиялардын арасында ислам дини акырындык менен алдыңкы дин болуп калганын булактар маалымдайт.

IX кылымдын аягында мусулмандардын аскердик жортуулдары болуп турган, эми арабдар эле эмес, башка мусулмандардын мусулман өлкөлөрдүн катышуусу (Саманийлердин) астында ишке ашкан. Бул жерде түрктөргө каршы «Газават - Казат» жарыялап 840-893-жылдары Түштүк Казакстан жана Кыргызстандын Талас жана Чүй өрөөндөрүнүн калкын ислам динине бура алган Самарканддын башкаруучусу саманид Нух ибну Асад жана Исмаил ибну Ахмад айырмаланышкан. Исламды тааныган биринчи түрк башкаруучуларынын бири карлуктардын башчысы Огулчак Кадыр хан болгон. 893-жылы Исмаил ибну Ахмед Таразга жортуул уюштурган. Натыйжада, шаарды багынтып. Исмаил кагандын аялын алып, 10-15 миң аскерди туткундаган. Ал Тараздагы христиан чиркөөсүн мечитке айлантууга, ал эми калкты мусулмандаштырууга буйрук берген. Кийин, Талас өрөөнү түндүк түрк «исламды жайылтуу борбору» болуп калган. Бирок, Саманийлер бул аймакты көпкө кармай алган эмес [9].

Ошентип, Карахандар кагандыгынын (940-1212) неги зөөчүсү Сатух Буура хан өзү ислам динин кабыл алган. Бул тарыхый булак – Ибну ал-Асирдин жыйнактары менен тастыкталат. Ал Карахандар кагандыгынын негиздөөчүсү Сатух Буура хан Абдул-Карим ислам динин алгачкылардан болуп кабыл алган деп жазган. [10]. Ибну ал-Асир айтып берген уламышка ылайык, Сатух Буура хан аян берүүчү түш көрөт. Түшүндө асмандан бир киши түшүп: «бул жана келечек дүйнөдө өзүңдү куткаруу үчүн исламды кабыл ал» деген [11]. Тарыхый булакта көрүнүп тургандай, Сатух бул түшүнөн кийин Карахандар мамлекетинин негиздөөчүсү катары түрк падышалардан биринчи болуп исламды кабыл алган [12]. Ошол замат ал өзүн жаңы мусулман ат менен

Абдул-Карим деп жарыялаган. Ал эми кол алдындагылар дагы эле бутпарас бойдон кала беришкен.

Бүгүнкү Кыргызстандын чегинде жана Жети-Суунун чектеш аймактарында ислам дининин кенири жайылышы Карахандар мамлекетинин (940-1212) доору менен байланышкан. Бул жерде жаңы этникалык бирдейлик, жаңы коомдук-экономикалык түзүлүш жана руханий маданияттын жаңы түрү пайда болгон. Кагандыктын калкы: карлуктар, чигилдер, ягма, тухси, кыргыздар жана башка уруулар экономикалык жана коомдук мамилелердин жаңы тутумуна тартылышкан. Бул системанын бир бөлүгү болуп калышкан. Мындай интеграциянын тышкы таасири ислам динин кабыл алынышы жана жайылышы болгон.

Тарыхта белгилүү болгондой, карахандардын доорунан баштап Кыргызстандын аймагында мамлекеттик башкаруунун исламдык саясий системасынын, калктын коомдук-экономикалык мамилелеринин, жалпысынан карахандар коомунунун тиричилик аракетинин өнүгүү жараяны жүргөн.

X кылымда перс географы «Китаб ал-масалик вал-мамалик – Жолдордун жана мамлекеттердин китеби» аттуу жыйнагында мындай деп жазган: «Өзгөн шаары - ислам дининин таралышынын эң чыгыш жери. Анын түштүк жана түндүк тарабында тоолордо «каапыр» түрктөр көчүп жүрүшкөн, алар көп убактан бери жетиштүү аскер күчтөрүнө ээ болуп, кудайга багынгандардын аскерине туруштук беришкен» [13].

Карахандар мамлекети доорундагы ислам дининин жайылуусунда Батыштын да, Чыгыштын да жетишкендиктеринин ортосундагы диалогто кабылган. Түрдүү элдердин өкүлдөрүн бириктирген карахандар мамлекетинде араб тили илимдин жана билим берүүнүн тили катары колдонулган. Ошондуктан, азыркы тарыхчыларга Орто Азия элдеринин маданиятынын укмуштуу өсүшү жөнүндө көптөгөн далилдер белгилүү. Швейцариялык чыгыш таануучу Л.Мец (1869-1917-жж.) анын жогорку өнүгүү мезгилин «Мусулман Ренессансы», деп атаган [14]. Кыргызстандын ири шаарлары, мисалы, Баласагын, Өзгөн, Мусулман Ренессансынын борборлору катары кабыл алынган. Карахандар доорундагы көрүнүктүү ойчулдардын башкы сабында албетте, Кыргызстандын өкүлдөрү Махмуд Кашгари жана Жусуп Баласагын турган.

XVI кылымдын башында кыргыздардын жардамы менен Султан Саид Моголистандын ханы болгон (1514-1533-жж.). Жаңы хандын алдында Мухаммед-кыргыз (Тагай бий) негизги ролду ойногон. Окумуштуулар анын орду Ысык-Көлдө – Барскоондо жайгашкан деп божомолдошот [15]. Окумуштуу К.Иманалиевдин ою боюнча: «Ак Уулдун уулу Адигине көз жумганда, аны мекени болгон Алайда эмес, Арстанбада жерге берүүнү чечишкен. Ошол убакта

ислам кыргыздардын турмушуна жигердүү кирип жаткан. Тагайдан кичүү инисинин жетекчилиги астында Адигине-бийди жерге берүү расмиси биринчи жолу Ислам шариятына ылайык өткөрүлгөн. Адигине-бийди Арстанбапа алып барып, жерге жашыруу, биринчиден, Арстанбап ыйык болуп эсептелген, экинчиден, Арстанбап түндүк менен түштүктүн ортосунда жайгашкан. Ошондон кийин 1508-жылы Ысык-Көлдүн жээгинде Барскоон жергесинде бардык кыргыз уруулары Тагай бийди кыргыздын башкаруучусу катары ак кийиз үстүнө отургузушкан. Анын расмий аталышы «Кыргыз улусу» эле [16]. Чындыгында, «Кыргызстан тарыхында» баяндалгандай 1508-1524 жылдар бою Мухаммед Кыргыз – Тагай бийдин башчылыгында кыргыздар кыска мөөнөткө өзүнүн көз карандысыз мамлекеттүүлүгүн кайтара алышкан [17].

Көчмөн уруулары, анын ичинде Моголистан кыргыздары арасында исламды жайылтууда маанилүү ролду Накшбандия суфилик-тарикаты ойногон (Накшбандия – суфийлик агым). «Накшбандия» аталышы XIV кылымдын аягында Мухаммад Бахауддин Накшбанди ал-Бухаринин (1318-1389) атынан пайда болгон. Бухарада анын күмбөзү бар. Бүгүнкү күнгө чейин ал жерди зыярат кылуучулар арбын. Бул суфийлик-тарикаттын жолдоочулары Моголистан, Алтын Ордо жана Батыш Сибирь көчмөндөрүнүн арасында ислам динин жигердүү жайылтышкан. Алардын аракеттери менен «XV кылымдын башына чейин буддизм таасирдүү болуп турган Чыгыш Түркстандан буддизмдин жана шаманизмдин калдыктары биротоло сүрүп чыгарылган [18].

Кыргыздардын арасында ислам дининин ролу жана мааниси XVII-XVIII кылымдарда кыйла жогорулаган. Ошол мезгилдерде алар Жунгар хандыгынын Кыргызстандагы жана Орто Азиянын коңшу аймактарындагы экспансиясына каршы оор жана алсыраткан күрөш жүргүзүп келген.

#### Адабияттар:

1. Наливкин В.П. Краткая история Кокандского ханства. - Казань, 1888. - 215. - С. 103.
2. Джуманалиев Т.Д. Хрестоматия по древней и средневековой истории Кыргызстана (VII в. н.э. - нач. VIII в.), Учеб. пособ. Том 1. - Бишкек: Алтын Тамга, 2007. - 676 с.
3. Кененсариев Т. Ислам дининин тарыхынан... [Электронный ресурс]. - Режим доступа. - АКИpress. <http://www.barakelde.org/muras/news/220.16.06.2011>.
4. Абу Хасан М.Н. Начало распространения ислама на территории Кыргызстана (середины VIII-X вв.) // Вестник КРСУ №4, 2002.
5. История Кыргызстана с древнейших времен до конца XIXв. / Учебник для вузов. - Бишкек: Фонд Сорос-Кыргызстан, 1995. 368с.
6. Кененсариев Т. Талас салгылашуусу жана анын тарыхый мааниси. // Заман-Кыргызстан, 13-май 2011.
7. Абу Хасан М., Шаршеналиев О., Газиев А. Таласская битва. – Б.: «Шам», 2005. - 100 с.
8. Бартольд В.В. История Туркестана // Сочинения. - Москва, 1963. - Т. II. Ч. I.
9. История Киргизской ССР с древнейших времен до наших дней. - Фрунзе. 1984. - Т. I. - С. 79-80.
10. Бартольд В.В. Очерк истории Семиречья // Сочинения. - Москва, 1963. - Т. II. Ч. I.
11. Бартольд В.В. Ислам. Общий очерк [Текст] / В.В. Бартольд. – Петроград, изд-во «Огни», 1918. - 52 с.
12. Бартольд В.В. Очерк истории Семиречья / Бартольд В.В. Отв. ред. А.Н. Бернштам; Инс-т языка, лит. и истории АН СССР, Кирг. фил. - Фрунзе: Киргизгосизд., 1943. - 104 с.
13. Асадов Ф.М. Арабские источники о тюрках в раннее средневековье. - Баку: «Элм», 1993.
14. Мец А. Мусульманский Ренессанс. - М.: Наука, Восточная литература, 1973, 473 с.
15. Кыдырмышев Н.С. Исторические предпосылки развития ислама среди киргизов. // Тюркологические публикации. [www.etnonet.ru](http://www.etnonet.ru) (Этножурнал) 19.11.2005.
16. Иманалиев К. Тагай-бий (Мухаммед кыргыз) – один из основателей кыргызской государственности. // [Электронный ресурс]. - Режим доступа. - [http://kghistory.akipress.org/unews/un\\_post:1650.25.05.2013](http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1650.25.05.2013).
17. Асанканов А.А. История Кыргызстана (с древнейших времен до наших дней) Учебник для вузов. - Бишкек: «Эркин Тоо», 2009. - 544 с.
18. Нуртазина Н.Д. Ислам в истории средневекового Казахстана. - Алматы, 2000.
19. <http://www.science-journal.kg>.
20. Исмаилов А.А. Основные концепции и методологии исламского права. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2015. №.2. С. 238-241.